

КОНТРИСКУРСИВНІ ХУДОЖНІ ПРАКТИКИ В ПОВІСТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА «СЕРЕД ТЕМНОЇ НОЧІ»

Кирильчук О. М.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури
Рівненський державний гуманітарний університет
вул. Пластива, 31, Рівне, Україна
orcid.org/0000-0002-1603-6580
oleksandr.kyrylchuk@rshu.edu.ua*

Ключові слова: *колоніальний дискурс, антиколоніальний, патріархальне суспільство, метрополія, імперія, насильство, рустикальний світ.*

У статті зосереджено увагу на розкритті антиколоніальної стратегії української літератури другої половини XIX віку. У цьому контексті важливе значення займає і творчість Бориса Грінченка, котрий у повісті «Серед темної ночі» намагається вибудувати контрдіскурсивну модель, в основі якої лежить розкриття негативного впливу метрополії на українське патріархальне середовище. Письменник наголошує, що домінування імперії приводить до трансформації системи цінностей традиційного суспільства та формування колоніальної травми у його представників. У повісті окреслено два типи героїв-українців, які стають жертвами метропольної політики. Першу представляє персонаж, котрий через залучення в життя імперії (служба у війську), засвоює її світоглядну позицію та розриває із українським національним простором. Однак герой опиняється у ситуації витіснення із рустикального і неприйняття метропольним світами, що пробуджує у нього почуття помсти та агресії до села. Другий тип демонструє виразне злиття персонажа з патріархальною аксіологією, у якій ключову роль посідає землеробська праця та прагнення до заможності. Втім, бажання до накопичення матеріальних цінностей внутрішньо змінює героя, пробуджує у нього егоїстичні почуття та жорстокість, які атрофують у його свідомості гуманістичні стандарти. Ключовим моментом кризи українського патріархального світу стає втрата авторитету батька.

Борис Грінченко у повісті стверджує, що під тиском метрополії в традиційному суспільстві України звичайні комунікаційні практики втрачають свою вагу і на перший план виходить насильство. Однак члени колонізованої спільноти агресію і жорстокість спрямовують не в русло фізичного спротиву імперії, а на представників «свого» світу, підкреслюючи регресію в колоніальних умовах козацької енергії, що втрачає свій захисний потенціал і перетворюється на деструктивний елемент. У фіналі повісті «Серед темної ночі» письменник наголошує, що український національний світ постає абсолютно дезорганізованим та деморалізованим, бо «зіткнення насильств» різних представників внутрішньо його спустошує, а імперія, навпаки, продовжує доминувати.

COUNTER-DISCURSIVE ARTISTIC PRACTICES IN BORYS HRINCHENKO'S NOVELLA "IN THE MIDDLE OF THE DARK NIGHT"

Kyrylchuk O. M.

*Candidate of Philology Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature
Rivne State University of Humanities
Plastova str., 31, Rivne, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1603-6580
oleksandr.kyrylchuk@rshu.edu.ua*

Key words: *colonial discourse, anti-colonial, patriarchal society, metropolis, empire, violence, rustic world.*

The article focuses on the disclosure of the anti-colonial strategy in Ukrainian literature of the second half of the 19th century. In this context, the work of Borys Hrinchenko is of particular importance, as he attempts to construct a counter-discursive model in his novella «In the Middle of the Dark Night», the basis of which is the revelation of the negative impact of the metropolis on the Ukrainian patriarchal environment. The writer emphasizes that the dominance of the empire leads to the transformation of the value system of traditional society and the formation of a colonial trauma in its representatives. The novella outlines two types of Ukrainian characters who become victims of metropolitan politics. The first is represented by a character who, through involvement in the life of the empire (military service), adopts its worldview and becomes disconnected from the Ukrainian national space. However, the character finds himself in a situation of displacement from rustic and non-acceptance by metropolitan worlds, which awakens in him feelings of revenge and aggression towards the village. The second type demonstrates a vivid fusion of the character with patriarchal axiology, in which the key role is played by agricultural work and the pursuit of wealth. However, the desire to accumulate material values internally changes the character, awakening in him selfish feelings and cruelty that atrophy humanistic standards in his consciousness. The key moment of the crisis in the Ukrainian patriarchal world is the loss of the father's authority.

Borys Hrinchenko emphasizes in his novella that under the pressure of the metropolis in traditional Ukrainian society, ordinary communication practices lose their weight and violence comes to the fore. However, members of the colonized community direct their aggression and cruelty not towards the physical resistance of the empire, but towards representatives of «their» world, emphasizing the regression in colonial conditions of Cossack energy, which loses its defensive potential and turns into a destructive element. In the final of the novella «In the Middle of the Dark Night», the writer emphasizes that the Ukrainian national world appears completely disorganized and demoralized because the «clash of violence» among different representatives devastates it from within, while the empire, on the contrary, continues to dominate.

Постановка проблеми. Українська проза другої половини XIX століття опирається на художній досвід романтизму щодо осмислення російського колоніального дискурсу та формування опору йому. Проте письменники-реалісти анти-колоніальні стратегії зосереджують не на заглибленні в минуле та пошуку там подій та осіб, які можна протиставити метропольному наративу, а на аналітичному зануренні в проблеми колонізо-

ваного суспільства України у вимірі XIX століття. Твори Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, а згодом й Бориса Грінченка постають спробою окреслення згубного впливу імперії на український національний простір та пошуком способів йому протистояти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняне письменство демонструє практику тривалого опору російському імперському

дискурсу та пошуку моделей для творення національної тожсамості. У цьому контексті методологічний ресурс постколоніальних студій дозволяє окреслити проблемні місця історії літератури України та стратегії подолання в сучасному культурному просторі колоніального комплексу. Загалом у вітчизняній літературознавчій науці з'явилося кілька студій постколоніального прочитання українського письменства XIX–XXI ст. Зокрема, до цієї проблеми зверталися Марко Павлишин [2], Мирослав Шкандрій [7], Ярослав Поліщук [3], Олена Юрчук [8] та інші.

Творчість Бориса Грінченка також постає невід'ємним елементом українського контрдискурсивного проекту. Саме на антиколоніальному спрямуванні творчої спадщини письменника акцентують М. Шкандрій [7] та М. Хорошков [6], однак дослідники зосереджують увагу на публіцистиці автора, зокрема, його дискусії з Михайлом Драгомановим. На нашу думку, і в прозі письменника варто докладно дослідити стратегії контрдискурсивного нарративу, оскільки повісті Бориса Грінченка продовжують традицію реалістичної прози 1870–90-х років з її виразними моделями спротиву імперії.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у спробі осмислення антиколоніальних художніх практик у повісті Бориса Грінченка «Серед темної ночі».

Виклад основного матеріалу. У повісті Бориса Грінченка «Серед темної ночі» рустикальний світ постає репрезентацією українського національного простору. Однак автор чітко усвідомлює його неоднорідну природу та водночас тотальний вплив на це середовище російської імперської системи, що провокує дисгармонійність існування патріархальної спільноти та девальвацію її системи цінностей.

Протагоніст повісті Роман Сиваш, син українського селянина, потрапляючи на військову службу, повертається додому абсолютно деморалізованою особистістю, котра втратила зв'язок із рідним світом. Втім для самого героя це «поневір'яння на чужині» сприймається як своєрідний метропольний соціальний ліфт, який дозволяє здобути привілейований статус «образованого» та вивищитися над родичами і односельцями. Свій «немужицький» стан Роман намагається потвердити і відповідним зовнішнім виглядом («розчесаний набік по-городянському» [1, с. 7], «піджак і чоботи з блискучими рівними халявами» [1, с. 13]), виказуючи власну вищість над українським селянським середовищем, на яке дивиться крізь окуляри колоніальних стереотипів: «/.../ а хата батькова здалася такою негарною й чужою... та й люди в тій хаті...» [1, с. 18].

Для Романа Сиваша служба в російському війську стає своєрідним чистилищем, у якому він втрачає власну національну ідентичність, натомість засвоюючи метропольну модель тожсамості. Колоніальне трансформування його прізвища у виразну російськомовну версію «Сивашов» демонструє поглинання героя імперським середовищем. Хоча для самого протагоніста зміна родового імені не постає моральним падінням, а, навпаки, надає соціальної ваги, бо підкреслює його розрив із національним світом та включенням в аксіологічну систему метрополії: «/.../ всі його на службі звали «Сивашов», бо як простий чоловік, то буде Сиваш, а як «образований», то – Сивашов» [1, с. 15]. Власне сам статус «образованості» у тексті набуває саркастичного підтексту, спрямованого проти імперського дискурсу. Імперія, у тому числі й Російська, завжди репрезентує себе як сила, що виконує місію з поширення цивілізації та освіти. Едвард Саїд стверджує, що у колоніальних моделях передовсім прагнуть репрезентувати тубільний народ та його культуру як світ, що поступається у розвитку імперії, а тому потребує її сили та енергії у наведенні до цивілізації [4, с. 135]. Однак саме російська метропольна освітня система сприяє не інтелектуальному вдосконаленню людини, а асимілює її та штовхає до розриву із українським національним простором. Роман Сиваш у повісті Бориса Грінченка постає не поодиноким персонажем, що проходить шлях денационалізації через «образованість». Сільський вчитель також прагне всіляко підкреслити власну соціальну та національну вищість над селянським середовищем, частиною якого був і сам від народження: «/.../ вилізши з «мужиків» у «пани», силкуються якомога дужче відізнитися від мужика» [1, с. 15]. Яскравим маркером колоніальної освіченості в повісті постає мова героїв. Бажання розмовляти «по-образованому» демонструє перехід на вживання російської мови, або, як у випадку протагоніста, використання «суржику», що демонструє бажання відірватися від українського рустикального середовища як маргінального світу в системі колоніальної ієрархії цінностей та саме через мовний вибір влитися в метропольний світ.

Зрештою, служба у війську імперії повністю змінює особистість Романа Сиваша, формуючи у нього комплекс національної неповноцінності. Герой свідомо ігнорує закони патріархального українського світу, бо вони суперечать його новій метропольній ідентичності. Загалом рецепція протагоністом рустикального середовища опирається на колоніальні стереотипи: наголошення на відсталості та неосвіченості. Втім, до такої практики вдається і соціальна еліта села, яке в силу своїх адміністративних чи господарських посад вважає себе привілейованою кастою у порівнянні

із селянською масою. Волосні писар та урядник колаборують із колоніальною системою, постаючи її представниками в українському селі, натомість користуються імперським соціальним ліфтом, а тому використання колоніальної оптики стає нормою: сприйняття українського селянства крізь призму імперського шаблону «хохли». Власне цей екзонім в російській метропольній культурі XIX віку стає втіленням ідеологічної репрезентації українства як відсталого та примітивної спільноти [7, с. 49]. Однак у повісті Бориса Грінченка такої оптичної моделі дотримуються асимільовані імперією вихідці з рустикального світу України, що потверджує рівень колоніальної травми, завданий українському національному простору.

Проте патріархальне середовище також не сприймає нову модель поведінки Романа Сиваша, оскільки вона підважує систему цінностей українського села. Зарозумілість, ігнорування моральних норм та відмова від фізичної праці призводить до делегітимізації героя в очах громади. Для протагоніста рустикальний світ сприймається як середовище, наповнене матеріальними цінностями (батьківський спадок) та жіночим тілом (наймичка Левантина), якими він намагається оволодіти як належною винагородою за службу «богу-государю» [1, с. 27]. Роман наслідує типову колоніальну поведінку класичних героїв-«москалів», для яких українське традиційне суспільство стає об'єктом для завоювання та підкорення. Відтак українець, етнокультурна тожсамість якого була деформована впливом імперії, вдається до метропольних практик деструкції власного національного простору.

Зіткнення патріархального українського села з імперією інспірує його внутрішню трансформацію. Ціннісна орієнтація рустикального середовища на традиційну етичну модель, у якій домінують роль відіграє культ праці та господарювання, зазнає під дією метропольного світу суттєвих змін. Селянською відповіддю на виклик колоніальній маргіналізації постає бажання повернути втрачену силу через власну заможність, що досягається коштом невсипущої землеробської роботи та нагромадженні матеріальних статків. Така стратегія патріархального середовища є спробою компенсувати власну неповноцінність в очах імперії та демонструє масштаби колоніальної травми українського національного простору, оскільки пробуджує примітивні інстинкти накопичення багатств та втрату гуманістичних цінностей. Денис Сиваш, герой повісті Бориса Грінченка «Серед темної ночі», втілює саме такий тип селянина, що «.../ поза господарством нічого не бачать, а всю свою силу, всі свої думки й почування віддають одному – аби придбати більше, аби стати заможним хазяїном» [1, с. 27].

Господарча діяльність Дениса Сиваша перетворюється на одержимість, оскільки усі свої зусилля та рідних герой прагне спрямувати на перманентне нагромадження матеріальних статків. Інтересів у інших сферах персонаж не має, бо його не цікавить самоосвіта чи громадські справи, на відміну від його брата Зінька, а відтак тяжка праця на землі, що приносить відносну заможність, постає єдиною життєвою лінією поведінку, свідомо обраною ним самим. Втім така одновекторна модель інспірує формування егоїстичної натури, яка, «.../ не жаліючи ні себе, ні своїх .../», не розуміє «.../ ні інших думок, ні інших поривань, окрім тих, якими самі живуть» [1, с. 27]. Денис Сиваш як типовий представник українського рустикального світу, як і його брат Роман, також постає жертвою колоніалізму, оскільки давня козацька енергія до спротиву зовнішнім ворогам під тиском імперії регресує до меркантильної одержимості. Особисте збагачення, нехай і ціною самовідданої праці, є для героя спробою компенсувати власне маргінальне становище в метропольній системі. Водночас егоїстична поведінка таких героїв руйнує і саму патріархальну систему цінностей, дискредитує її ключові етичні норми, та знищує внутрішню єдність українського національного простору у протистоянні імперії.

Власне зіткнення українського традиційного суспільства з колоніальною політикою метрополії провокує корозію патріархальної етики, яка девальвується в очах різних представників селянства. Постає батька для такої аксіологічної системи завжди була наріжним каменем, оскільки втілювала силу та моральний авторитет. Проте Пилип Сиваш для своїх синів втрачає духовну вагу, бо у світі домінування метропольних цінностей він лише стоїть на перешкоді меркантильної синівської одержимості. Глава родини Сивашів у Романа не викликає поваги та авторитету, оскільки його особа репрезентує той рустикальний світ, від якого він і намагається відірватися. Батько не стає для нього жодним моральним застереженням, а, навпаки, лише подразнює його хижачку натуру, схильну до наживи, бо відмовляється задовольнити матеріальні вимоги сина. Колоніальна ідентичність Романа Сиваша прагне не підлаштовуватися під батьківську патріархальну владу, а здолати її, однак обирає для цього спосіб, який підважує моральні норми українського рустикального світу та знищує авторитет батька як патріарха роду, ставши злочинцем.

Втім і для Дениса Сиваша батько втрачає залишки поваги, оскільки не підтримує його у безкомпромісній боротьбі з братом, котрий не вписується і його світоглядну систему. Бажання Пилипа Сиваша впокорити норовливу природу двох старших синів лише поглиблює родинний

конфлікт та морально дискредитує сім'ю в очах села, оскільки він у своїх прагненнях опирається на типову модель патріархального світу, коли діти відчують страх та пошану до батьківської постаті, не розуміючи, що колоніальний світ спровокував вихолощення традиційних цінностей, на зміну яким прийшов егоїзм та споживацькі інстинкти. Криза батьківського авторитету стає наслідком метропольного тиску на український національний простір, що призводить до формування колоніальної травми серед його представників.

Зрештою, ціннісний конфлікт Романа із рустикальним середовищем призводить до витіснення його із українського села та повернення до міста, яке для героя постає сферою можливостей. У повісті Бориса Грінченка урбаністичний простір репрезентує виразну метропольну природу, який, з погляду героя-українця, є абсолютно чужим і де «по вулицях сновігають солдати та пани, лаються якісь москалі» [1, с. 93]. Однак Роман саме з містом пов'язує власне самоствердження, оскільки воно пропонує йому легшу та бажанішу модель існування: «А городське життя не таке: і робота легша, і менше з тебе воду варять, і заробіток більший» [1, с. 59]. Втім ілюзії персонажа швидко розбиваються, бо і урбаністичний світ метрополії його не приймає, пропонуючи лише маргінальну модель, оскільки для імперії така постать з колоніальною ідентичністю не має будь-якої вартості поза колонізованим світом.

У ситуації зависання між російським метропольним та українським патріархальним світами у Романа Сиваша каталізується агресія, спрямована на середовище з якого він вийшов, усі свої нещастя він пов'язує із родиною та селом. І саме бажання помсти своїм кривдникам штовхає героя на злочинний шлях, який лише увиразнює його схильність до деструкції та насилля. Водночас його примітивні інстинкти все більше беруть верх над ним якраз в урбаністичному просторі, де традиційні моральні застереження перестають діяти. Важливим фактором пробудження темної сторони Романа стає алкоголь, схильність до його вживання ще сформувалася у період служби у війську, а, отже, співпадає із формуванням його колоніальної тожсамості. Саме пиятика притуплює у свідомості персонажа залишки патріархальної етики та акумулює підсвідомі потяги до наживи: «.../ залити горілкою останні іскорки сумління» [1, с. 62]. Борис Грінченко у повісті «Серед темної ночі» чітко акцентує увагу на проблемі пияцтва, яке навіть у рустикальному середовищі перетворюється не на поодинокі, а на буденне явище, особливо у героїв, що прагнуть колаборувати із імперською системою (сільські вчителі, урядники, крамарі та їх родини). У місті горілка стає нормою

повсякденного життя, письменник виразно натякає, що алкоголь стає маркером належності до метрополії, яка з кінця XIX віку залишає за собою право монопольного продажу спиртних напоїв.

Агресія Романа Сиваша стає рушієм його зловмисної діяльності проти рустикального середовища, але не урбаністичного, яке, навпаки, стає прихистком для конокрадів. Руйнівна енергія таких злочинців скерована на знищення селянської матеріальної основи існування, оскільки своє маргінальне місце в суспільстві пов'язують із патріархальною громадою, яка їх витиснула зі свого світу: «.../ ці відкинуті з звичайного ладу люди мстилися тоді на громадянстві, ставали йому ворогом і завзято боронилися з ним, чим могли» [1, с. 71]. Прикметно, що у текстах українських авторів 1870–80-х років («Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика, «Микола Джеря» Івана Нечуя-Левицького) регресія козацької сили в злочинному руслі насамперед спрямовується на героїв, що представляють імперію чи колаборують з нею. У повісті Бориса Грінченка жертвою такої деструкції стає український національний простір, який демонструє поглиблення внутрішнього розколу суспільства травмованого колоніальним поневоленням.

У повісті Бориса Грінченка «Серед темної ночі» насилля та жорстокість конокрадів щодо «своїх» пробуджує зворотню агресію з боку селян, а сутичка розростається до рівня онтологічного протистояння: «Це була повсякчасна боротьба, війна часто кривава, а гірша за звичайну війну тим, що вона ніколи не кінчалася згодою...» [1, с. 71]. Конфлікт між різними представниками українського світу (злочинцями-вигнанцями та селянством) демонструє не лише внутрішню роз'єднаність, але і засвоєння насильницьких метропольних практик («.../ кожен чорт з тебе знущається, та нема такого начальника, що тобі до пики з кулаком не ліз!» [1, с. 59]) як ефективного способу досягнення своєї мети. Саму ж імперію задовольняє така «війна» в суспільстві, підкореного нею, оскільки замикає увагу колонізованого на протиборстві зі «своїми», а не імперським «центром». Франц Фанон стверджує, що у ситуації постійного тиску з боку метрополії субалтерни потрапляють у полон власних нереалізованих бажань помсти ворогу та прагнуть незреалізовану внутрішню енергію спрямувати на побратимів, а цим насильством витворити світ, у якому не існує ні імперії, ні її колоній, бо триває лише «історія його народу»: «.../ бачимо своєрідну втечу, коли занурення у братську кров дозволяє не зважати на довколишні події /.../» [5, с. 19].

У повісті Бориса Грінченка «Серед темної ночі» жорстокість щодо «своїх» призводить до масштабного «зіткнення насильств». Злодійське

середовище прагне себе саморепрезентувати як нащадків козацтва, яке перейняло від давнього воїнства потяг до волі та лицарства, а конокрадство у такій моделі перетворюється на випробування їх військової вправності: «хто воює, той – герой!» [1, с. 112]. Однак така ілюзія розкриває риторичку виправдання власного насилля проти селянства як сили, що протистоїть ідеалами степової свободи, а, отже, стає для конокрадів онтологічним ворогом, тому жорстоке ставлення до нього є виправданим. Подібна позиція лише зайвий раз підкреслює, що в умовах колоніальної дійсності відбувається регресія запорозької енергії у нащадків, які не захищають як степові воїни український національний простір від імперії, а, навпаки, дезорганізують його, потверджуючи залежність від метрополії.

Патріархальне село намагається захиститися від деструкційного виклику злочинців виключно засобами насилля. Пробудження жорстокості до «своїх», що прагнуть зруйнувати рустикальне середовище, переростає в неконтрольовану агресію, яка розбухує найпримітивніші інстинкти українського селянина, колективне несвідоме перемагає індивідуальний гуманізм (Зінько Сиваш). Бажання захистити статки, зароблені тяжкою фізичною працею, штовхає селянство до жорстоких тортур над руйнівником їхнього світу. Знуцання над Романом викликають садистську насолоду не лише в озвірілого натовпу, але і в Дениса Сиваша, котрий отримує задоволення від страждань брата: «Роман, босими ногами на жару, бився в руках своїх катів, а Денис стояв проти його і мочки дивився» [1, с. 133]. Відтак ірраціональне насилля патріархального світу лише підкреслює неможливість до організованого опору імперії, яке компенсується жорстокістю до маргіналізованих «своїх», маркуючи їх як найбільших ворогів.

Борис Грінченко свідомо надає іронічного підтексту фіналу твору, коли «війну насильств» в українському традиційному суспільстві погамовує імперія, яка зупиняє практики жорстокості власною ілюзією правосуддя. Жертвам патріар-

хального суспільства метрополія гарантує торжество справедливості: Романа за його конокрадство засуджує до ув'язнення, а Левантині, котру село піддає моральному остракізму та сприймає спільницею конокрадів, зверхньо дарує помилування, бо певна у своїй силі не лише карати, але й пробачати («Вони були добрі: всі, окрім одного, були певні, що вона винна, не може не бути винна, але пожаліли її, помилували...») [1, с. 137]). Письменник з іронією акцентує увагу на самовпевненості російської колоніальної системи у власній владі над українським національним простором, який крізь метропольну оптику сприймається відсталим та потребує імперської присутності. Натомість патріархальна спільнота України постає повністю дезорганізованою, її ціннісна система поглинута метрополією. А цілком зруйнована родина Сивашів стає типовою жертвою імперії: Денис звільняється від патріархальної батьківської влади ціною втрати будь-яких гуманістичних цінностей та самостверджується як господар, дбаючи лише про матеріальне збагачення; а Романа його колоніальна тожсамість приводить до Сибіру, яка постає символом репресивної сили метрополії.

Висновки. Борис Грінченко в повісті «Серед темної ночі» представляє антиколоніальну стратегію опору колоніальному дискурсу. Український патріархальний світ під тиском метрополії трансформується, втрачаючи свою традиційну систему цінностей, а герої-селяни дбають лише про задоволення власних егоїстичних інтересів. Відтак криза в рустикальному світі, спровокована імперською присутністю, інспірує пробудження агресії та насилля, жертвою якого стають «свої». Письменник виразно наголошує на негативному впливі імперії на національний простір України, що опиняється в стані моральної деморалізації та вихолощення. Проза Бориса Грінченка розширює контр-дискурсивні практики вітчизняного письменства 1870–90-х років, докладніше окреслюючи колоніальну травму українського традиційного суспільства в силовому полі російського імперіалізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грінченко Б. Серед темної ночі. *Грінченко Б. Твори: В 2 т.* Київ : Наук. думка, 1991. Т. 2. С. 6–138.
2. Павлишин М. Про користь і шкоду постколоніалізму для життя. *Всесвіт.* 2014. № 3-4. С. 229–240.
3. Поліщук Я. Із дискурсів і дискусій. Харків : Акта, 2008. 285 с.
4. Саїд Е. Культура й імперіалізм / пер. з англ. К. Ботанова, Т. Цимбал [та ін.]. Київ : Критика, 2007. 608 с.
5. Фанон Ф. Гнані і голодні / пер. з фр. І. Ковальська, І. Цюпа, К. Шепетюк. Київ : Вперед, LAT&K, 2016. 227 с.
6. Хорошков М. Літературно-критичні погляди М. Драгоманова та Б. Грінченка як вияв антиколоніального дискурсу української культури. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія.* Маріуполь, 2012. Вип. 7. С. 90–96.
7. Шкандрій М. В обіймах імперії : Російська і українська літератури новітньої доби / пер. з англ. П. Тарашук. Київ : Факт, 2004. 496 с.

8. Юрчук О. У тіні імперії: Українська література у світлі постколоніальної теорії. Київ : ВЦ «Академія», 2013. 224 с.

REFERENCES

1. Hrinchenko, B. (1991). Sered temnoi nochi [In the Middle of the Dark Night]. *Hrinchenko B. Tvory – The Works* (Vols. 1-2; Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka, [in Ukrainian].
2. Pavlyshyn, M. (2014). Pro koryst' i shkodu postkolonializmu dlia zhyttia [On the Benefits and Harms of Postcolonialism for Life]. *Vsesvit – The Universe*. 3-4, 229–240 [in Ukrainian].
3. Polishchuk, Ya. (2008). Iz dyskursiv i dyskusii [From Discourses and Discussions]. Kharkiv: Akta [in Ukrainian].
4. Said, E. (2007). Kul'tura i imperializm [Culture and Imperialism]. (Trans.). Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
5. Fanon, F. (2016). Hnani i holodni [The Persecuted and the Hungry]. (Trans.). Kyiv: Vpered, LAT&K [in Ukrainian].
6. Khoroshkov, M. (2012). Literaturno-krytychni pohliady M. Drahomanova i B. Hrinchenka jak vyjav antykolonial'noho dyskursu ukrains'koi literatury [M. Dragomanov's and B. Grinchenko's literary and critical ideas as a manifestation of anti-colonial discourse of ukrainian culture]. *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Serii: Filolohiia. – Bulletin of Mariupol State University. Series: Philology*. 7, 90–96. [in Ukrainian].
7. Shkandrii, M. (2004). V obiimakh imperii: Rosiiska i ukrainska literatury novitnoi doby [In the Arms of the Empire: Russian and Ukrainian Literature of Modern Times]. (P. Tarashchuk, Trans.). Kyiv: Fact [in Ukrainian].
8. Yurchuk, H. (2013). U tini imperii: Ukrainska literatura u svitli postkolonialnoi teorii [In the Shadow of the Empire: Ukrainian Literature in the Light of Postcolonial Theory]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].